

L'EUROPA DEL RENAIXEMENT. CULTURA I ART

El moviment cultural i artístic dels segles XV i XVI es va anomenar Renaixement, perquè es va suposar que havia ressuscitat els tresors de la cultura grega i romana.

El Renaixement situa l'home al centre de l'univers. Durant l'època medieval la cultura havia estat teocèntrica, perquè el centre era Déu i, per això, els estudis més importants eren els teològics. En el Renaixement la cultura és antropocèntrica, perquè posa el centre d'atenció en l'home.

En aquest moviment, nascut a Itàlia al segle XV i propagat per tot Europa al segle XVI, hi trobem molts dels trets que caracteritzen la nostra civilització actual. Els artistes del Renaixement van buscar la bellesa en la proporció i l'equilibri, en la finor del dibuix i en la riquesa del color.

1. L'HUMANISME.

S'anomena humanisme el moviment intel·lectual del Renaixement, que revalorava la dignitat de l'esperit humà, enllaçant la cultura de l'època amb l'Antiguitat clàssica. L'humanisme és, doncs, l'aspecte filosòfic i literari del Renaixement.

L'humanista és l'escriptor, el pensador que no es limita a l'estudi de la teologia, com en els segles passats, sinó que dóna molta importància a l'estudi de les ciències humanes i especialment de les llengües clàssiques, el llatí i el grec.

Nombroses obres escrites a l'Antiguitat i pràcticament oblidades al fons de les biblioteques van ser tretes a la llum i estudiades sota uns nous punts de vista. La lingüística va progressar ràpidament, per els humanistes no es van limitar a un aspecte tècnic en els seus estudis, sinó que van buscar en els escriptors de l'Antiguitat la confiança en la intel·ligència de l'home i l'amor a la naturalesa.

Les característiques d'aquesta nova etapa són:

- L'apassionat interès per l'home i la natura.
- L'admiració per l'antiguitat clàssica de grecs i romans.
- El domini de les llengües grega i llatina.
- La revalorització de l'individualisme i la importància de l'autoritat personal.
- La difusió del pensament de Plató, enfront del d'Aristòtil.
- La creença de que l'home és bo per naturalesa.
- Guiat per la seva intel·ligència, l'home és capaç de trobar la veritat i impulsar la ciència, d'aconseguir progrés.
- Una nova estètica, que va inspirar l'art del Renaixement: l'home és capaç d'aconseguir per si mateix l'ideal de bellesa, d'acord amb els models clàssics.

La impremta.

Les idees i els escrits dels humanistes van tenir una gran difusió gràcies a un invent coetani: la impremta. La invenció de la impremta (cap al 1448) va arrencar de la xilografia - art de gravar damunt fusta -, però va néixer veritablement quan es van idear les lletres mòbils de metall, que permetien compondre una pàgina, untar-la amb tinta greixosa i treure'n còpies mitjançant una premsa. Es considera que l'inventor de la impremta va ser un argenter de Magúncia que es deia Gutenberg. En anys successius la impremta es va establir a diferents països europeus i va permetre la ràpida difusió del pensament humanista, ja que en poc temps es podien imprimir moltes còpies d'un mateix llibre, mentre que abans, per copiar un llibre, calien molts anys de la vida d'un monjo.

En algunes ciutats europees va haver-hi impressors que també es van fer editors, i amb edicions dels autors clàssics van contribuir a la propagació de les noves tendències culturals: així destaquen Aldo Manuccio a Venècia, Christophe Plantin a Anvers i la família dels Nebrija a Alcalá de Henares.

L'humanisme neix a Itàlia.

L'humanisme va néixer en aquest país, on el record de l'antiguitat romana era molt fort i el gòtic havia tingut molt poca vigència. A la influència del llatí s'hi va ajuntar la de la cultura grega des de finals del segle XIV,

quan es van establir a Itàlia pensadors bizantins que fugien dels turcs. Ja coneixes la importància de Dante, de Boccaccio i, sobretot, de Petrarca, com a precursors del Renaixement literari i del nou esperit humanista.

Sobre aquesta base cultural inicial actuarà la realitat social de l'època per tal de permetre un major desenvolupament de l'humanisme: la prosperitat de les Ciutats italianes dels segles XIV i XV va originar l'existència de nombrosos nobles i de burgesos enriquits, que no dubtaven a convertir-se en mecenes d'escriptors i artistes. Els més destacats són els Mèdici, de Florència, uns banquers rics que van arribar a regir la ciutat durant diverses generacions i a convertir-la en el model de ciutat-centre cultural amb un sentit classe i paganitzant.

Les idees d'Aristòtil, tan estimades pels escolàstics medievals, són arraconades davant un Plató acabat de descobrir, i així Marsilio Ficino funda el 1440 l'Acadèmia Platònica, des d'on es dirigeix la vida intel·lectual de la Florència del quatrecent. D'aquí sortiran, entre altres figures importants, Pico della Mirandola i el polític i escriptor Maquiavel·l que a l'obra *El Príncep* exposa uns nous punts de vista polítics: la raó d'estat se situa per damunt de tota altra circumstància i el fi justifica els mitjans.

A Nàpols excel·leix l'humanista Lorenzo Valle, l'obra del qual presenta un principi d'esperit crític davant el pensament escolàstic acceptat per l'Església.

L'humanisme penetra fins i tot a la cort papal, ja que l'humanista Enea Silvio Piccolomini va arribar a ser Papa (Pius 11) i el cardenal Nicolau de Cusa va intentar harmonitzar el pensament de l'Església amb el nou moviment cultural, dins del que podríem anomenar un humanisme cristià.

L'humanisme fora d'Itàlia.

Més o menys lentament, amb més o menys força, l'humanisme s'estén a la resta dels països europeus i és precisament fora d'Itàlia on sorgeix la figura més impressionant de la cultura humanista: un augustinia, Desideri Erasme, anomenat «de Rotterdam» perquè hi va néixer, però que va viure a París, Londres, Venècia i Basilea; per això, la seva vida i la seva obra tenen un caràcter europeu i no nacionalista.

Gran filòleg, Erasme va realitzar una nova edició erudita del Nou Testament i es va preocupar en altres obres, com per exemple l'*Enchiridion*, de divulgar l'ideal del pensament humanista cristià. La seva profunda visió del món on vivia el va dur a presentar en l'Elogi de la follia una crítica contra la societat de la seva època, crítica de la qual no se salva l'Església; és per aquesta raó que s'ha considerat que Erasme està en la línia del reformisme luterà, tot i que no va arribar a adherir-se al protestantisme.

Al costat d'Erasme, les altres figures de l'humanisme europeu semblen empetir-se, però podem esmentar diversos autors: Anglaterra Sant Thomas More, autor de la *Utopia*; a Espanya, Antonio de Nebrija i Joan lluis Vives; a França, Guillaume Budé.

CONCEPTE DE L'ART RENAIXENTISTA

La historiografia tradicional ha considerat durant molt de temps que el Renaixement artístic és un retorn, més aviat sobtat, als models del món clàssic, després del llarg període de decadència medieval.

Actualment, s'ha abandonat aquesta concepció tan simplista i s'ha revalorat la cultura i l'art de l'edat mitjana. No es considera que hi hagi un trencament tan profund entre el que és medieval i el que és renaixentista, sinó que el Renaixement és el resultat d'una nova situació econòmica, social, cultural i tècnico-científica.

Tampoc es considera avui que el Renaixement sigui un model únic, italià, limitat a tots els països europeus. Sembla clar que circumstàncies semblants van produir a tota l'Europa Occidental un desplegament artístic similar, però amb diversitats que ens permeten diferenciar el Renaixement italià del flamenc, el francès o l'espanyol. Cal assenyalar, no obstant això, l'evidència que el Renaixement artístic va sorgir a Itàlia abans que en altres indrets d'Europa i va aconseguir en aquesta península una brillantor fabulosa.

En línies generals, podem dir que l'art renaixentista és una exaltació del món i de L'home: a la pintura, hi veiem bells paisatges que contrasten amb els fons daurats dels quadres medievals; d'altra banda, es descobreix la bellesa de l'èsser humà i es conrea el nu, pràcticament inexistent a l'edat mitjana. Des del punt de vista tècnic trobem en l'art renaixentista el sentit de la proporció i l'equilibri i s'aconsegueix la perfecció de la perspectiva.

L'art també es converteix en un factor d'importància per a una ciutat: com més belles obres d'art posseeixi, com més artistes hi treballin, més gran en serà el prestigi.

L'ART DEL QUATRECENTS

A Florència.

L'escassa força que va tenir el gòtic a Itàlia i el record encara viu de l'art romà influeixen en la precocitat del Renaixement florentí, caracteritzat per la delicadesa i la senzillesa. L'arquitectura es va allunyar del gòtic i va tornar a utilitzar l'arc de mig punt, en els ordres clàssics grecs i diversos elements de construcció i decoratius de l'art romà. Al començament del segle XV, hi trobem una primera generació artística de la qual sobresurten l'escultor Ghiberti, autor dels relleus de dues belles portes de bronze al baptisteri de la catedral de Florència, Brunelleschi, que acaba amb una airosa cúpula la mateixa catedral i crea el tipus de palau renaixentista allunyat ja del castell medieval, i molts pintors, com Fra Angelico, autor dels elegants frescos del convent de Sant Marc, i Masaccio, que encara que va morir abans dels trenta anys mostra una força expressiva extraordinària en els frescos de l'Església del Carmine.

Plenament renaixentista ho és Donatello, escultor d'obres molt variades i amb una gran perfecció en la figura humana (David, Sant Jordi, estàtua eqüestre del Condottiero Gattamelata) dotades de gran sentiment dramàtic, juntament amb una forta influència de la sobrietat i l'equilibri clàssics.

Entre els arquitectes destaquen Michelozzo, deixeble de Brunelleschi, que dóna una forma definitiva als palaus que les grans famílies florentines poden permetre's el luxe de construir, com el dels Médici-Riccardi, i León Battista Alberti, gran coneixedor de l'arquitectura romana, que ens va deixar el temple Malatestià de Rímini, una de les obres més representatives del classicisme paganitzant.

A la pintura d'Alessandro Botticelli, extraordinari dibuixant, hi sorgeix amb força el paganisme clàssic (L'allegoria de la primavera) fins a arribar a la representació del nu femení (El naixement de Venus) amb escenes plenes de moviment en els quals triomfa la Natura.

En el trànsit del quatrecent al segle XVI sobresurt Leonardo da Vinci, que viu a Milà i mor a França. Home d'insaciable curiositat científica, ens ha llegat nombrosos quaderns d'apunts on, a més dels estudis anatòmics, es troben certs projectes d'uns curiosos aparells voladors, d'armes o d'instruments musicals. La seva obra pictòrica no és gaire amplia però sí força original, sobretot en la utilització de la tècnica de l'sfurnato^[8], que dóna a les seves obres un ambient entre real i misteriós; el seu dibuix és d'una gran precisió. Hi destaquen: La Mare de Déu de les roques, La Gioconda i La Santa cena.

En altres centres artístics italians.

L'extraordinària profusió dels artistes florentins del segle XV sembla treure importància a altres centres artístics. No es pot oblidar, però, la importància de moltes altres figures, com és Piero della Francesca, de l'escola d'Umbria, preocupat pels problemes de la llum i de la forma, com es pot veure als frescos de la basílica d'Arezzo. A Venècia, la família dels Bellini inicia una escola pictòrica de gran força colorista. A Pàdua, l'obra d'Andrea Mantegna produeix una impressió de forma plenament reeixida en el seu Crist mort.

A Flandes.

Independentment del Renaixement italià, i fins i tot contradien-lo en alguns casos, sorgeix un important moviment artístic renovador a Borgonya i Flandes. Aquestes terres constitueixen un estat ric, amb una burgesia poderosa que, igual que la italiana, admira l'obra d'art i l'artista.

Allò més característic d'aquest nucli és la pintura flamenca; el sentit del detall, la minuciositat i l'amor al paisatge observat directament ja els trobem a les abundants miniatures que il·lustren els llibres dels segles XIV i XV. Els creadors de l'escola són els germans Hubert i Jan van Eyck, que introdueixen la tècnica de

la pintura a l'oli quan a Itàlia encara no es coneixia. Jan van Eyck és un extraordinari retratista, però la seva obra més coneguda és el retaule anomenat Adoració de l'Anyell místic.

Un cop plenament formada l'escola, hi trobem la figura de Roger van der Weyden (el Davallament de la Creu), i també la del seu deixeble més destacat, Hans Memling. Posteriorment, ja s'observa la influència italiana en aquesta escola de pintura flamenca.

A Espanya.

La puixança de la noblesa castellana, tant la laica com l'eclesiàstica, va permetre un extraordinari apogeu al llarg del segle XV del gòtic flamíger, en el qual intervenen constructors flamencs, borgonyons i francesos.

Aquesta arquitectura quatrecentista espanyola és de «façana»: els interiors continuen tenint una estructura gòtica, tot i que les façanes, intensament recarregades, semblen retaules de pedra, com la del Colegio de la Santa Cruz de Valladolid.

Cal considerar també la influència de l'art àrab, a través de l'anomenat art mudèjar, al nostre país, com ho demostra el monestir de Guadalupe, mentre que els elements renaixentistes apareixen al palau de Cogolludo (Guadalajara).

El trànsit cap a l'estil plateresc, o renaixement espanyol, es pot observar a l'Església de San Juan de los Reyes de Toledo, obra dels arquitectes Juan Guas i Enric Egas.

En l'escultura, també hi destaquen artistes estrangers, com l'italià Domenico Fancelli, autor del Sepulcre del príncep Joan a Santo Tomás d'Avila i el flamenc Gil de Siloé, que va realitzar el conjunt escultòric de la Cartoixa de Miraflores.

En la pintura, s'hi nota una forta influència flamenca, tant a la corona d'Aragó, on el valencià Lluís Dalmau, deixeble de van Eyck, sobresurt amb la seva Verge dels Consellers -encarregada per l'Ajuntament de Barcelona-, com a Castella, on les obres de Fernando Gallego estan fortament sotmeses a la influència del realisme flamenc.

El trànsit cap a l'etapa de ple Renaixement apareix amb Pedro Fernández de Berruguete, format a Itàlia, si bé les seves obres són representatives de la sobrietat castellana.

L'ART RENAXENTISTA DEL CINC-CENTS (CINQUECENTO)

A Roma.

Abans d'acabar el segle XV, Florència inicia la seva decadència política i econòmica que influirà en la decadència cultural. El nou gran focus artístic serà, al segle XVI, Roma, i el mecenatge passarà dels Mèdici als Papes, especialment Sixt IV, Juli II i Lleó X que pertanyia a la família dels Mèdici.

Artistes de totes les regions italianes acudeixen a aquest centre tan important, on s'inicia la construcció de la nova basílica de Sant Pere del Vaticà, és la gran obra del Renaixement, va ser construïda sota el mecenatge del papa Juli II i Lleó X. Iniciada amb plànols de l'arquitecte llombard Bramante, que va projectar una planta de creu grega amb una gran cúpula central; l'obra va ser concebuda com una síntesis de l'antiguitat clàssica i del cristianisme. La mort de Bramante i diverses intervencions d'altres arquitectes (Rafael, Sangallo, Miquel Àngel i Maderno) van canviar la idea primitiva. En el resultat final excel·leix la grandiosa cúpula bastida per Miquel Àngel, que s'inspira en la del Panteó de Roma, amb 42 m de diàmetre i 123 d'alçària, sobre un bonic tambor decorat amb columnes apariades i amb frontons triangulars i circulars alternats.

L'esmentat Miquel Àngel Buonarroti és la gran figura del classicisme romà del segle XVI, tot i que havia nascut i s'havia format a Florència. Poeta, arquitecte i pintor amb la volta i Judici Final de la Capella Sixtina del Vaticà, on recull un món de personatges gegantins que culminen en l'escena del judici final; és per damunt de tot un escultor genial, amb una força creadora extraordinària i gran admirador de les escultures gregues clàssiques i hel·lenístiques. David, la Pietat, les tombes dels Mèdici i sobretot el Moisès de la

inacabada tomba de Juli II, ens transmeten tota la seva força creadora, impregnada d'un vitalisme angoixós que s'ha anomenat «terribilità»¹.

Coetàniament a Miquel Àngel, tot i que va morir molt abans, va treballar al Vaticà Raffaello Sanzio, pintor de composició grandiosa en els frescos de les sales del Vaticà (L'escola d'Atenes, La disputa del Santíssim Sagrament) i de dolça harmonia en les seves nombroses Madonne (pintures que representen la Mare de Déu amb l'Infant). Va ser un gran retratista i un inspirat pintor de la Verge i de la Sagrada Família. En les seves obres va deixar patent la seva mestria en l'art de compondre, es a dir, de relacionar els personatges entre si.

A Venècia.

Cap a l'any 1530, Roma va decaure i va ser substituïda per Venècia en la direcció de l'art italià. En aquesta ciutat, hi destaca una escola pictòrica plenament formada ja amb Giorgione, amb les seves característiques de colorit i els paisatges amb la fusió de la naturalesa i el nu: La tempesta, Concert campestre.

La gran figura de l'escola és Ticià, retratista de tot el gran món europeu de la seva època (Carles V a la batalla de Mühlberg) i pintor d'influència paganitzant en nombroses obres, va cultivar el nu i la seva pintura era colorista (Bacanal Venus).

A Flandes, Alemanya i França. La influència italiana fa perdre força, temporalment, a l'escola pictòrica flamenca, però en el pas al segle XVI dos pintors donen una vida nova a l'esperit nacional: Brueghel el Vell i, sobretot, Hieronymus Bosch, un artista terriblement original, satíric, profund i a voltes difícil de comprendre, que alguns crítics han considerat presurrealista en El jardí de les delícies o en l'Al·legoria del carro de fenc.

Alemanya, té un dels pintors més importants: Albrecht Dürer. Dibuint i gravador excepcional que va viatjar pels Països Baixos i Itàlia, Dürer se'ns mostra com un gran retratista, especialment als autoretrats.

A França l'art té un caràcter eminentment cortesà, que es pot veure als nombrosos palaus reials: el del Louvre a París i els castells-palaus del Loira (Blois, Chambord). Al Louvre treballa l'escultor Jean Goujon, mentre que Jean Clouet, elegant retratista d'influència flamenca, és pintor de Francesc I.

A Espanya.

L'arquitectura renaixentista espanyola té un matís i un nom característics, plateresc, on la decoració italianitzant adquireix un caràcter delicat que la fa semblant a la tasca dels argenters. Alonso de Covarrubias (Hospital de la Santa Cruz, de Toledo) i Gil de Hontañón (façana de la Universitat d'Alcalá i Palaude Monterrey, a Salamanca) són els arquitectes més representatius d'un estil que es perllonga fins a les darreries del segle, si bé conviu amb un classicisme de pura influència italiana (Palau de Carles V a l'Alhambra de Granada, de Pedro Machuca).

Ja a la segona meitat del segle, amb un art d'una sòbria austeritat, hi ha l'estil herreria, l'obra culminant del qual és el monestir de El Escorial, de Juan de Herrera.

L'escultura té una gran figura, Alonso de Berruguete, fill del pintor i deixeble directe de Miquel Àngel, en el qual trobem el sentit dramàtic i realista de l'art castellà (Sacrifici d'Isaac).

La pintura de segle XVI es desenvolupa sota la influència italianitzant, i hi sobresurten alguns retratistes de la cort i l'original obra religiosa de Luis de Morales, fins que apareix la figura del Greco.